

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

2. ÉVFOLYAM, 1-2. SZÁM
2014

Történeti Földrajzi Közlemények

Főszerkesztő: FRISNYÁK SÁNDOR

Szerkesztő: KÓKAI SÁNDOR

Szerkesztőbizottság:

BELUSZKY PÁL tudományos tanácsadó (Budapest), BERÉNYI ISTVÁN ny. egyetemi tanár (Piliscsaba), CSÜLLÖG GÁBOR egyetemi adjunktus (Budapest), DÖVÉNYI ZOLTÁN egyetemi tanár (Pécs), GULYÁS LÁSZLÓ egyetemi docens (Szeged), HAJDÚ ZOLTÁN tudományos tanácsadó (Pécs), LENNER TIBOR főiskolai docens (Szombathely), PAP NORBERT tanszékvezető egyetemi docens (Pécs), SÜLI-ZAKAR ISTVÁN egyetemi tanár (Debrecen), VIGA GYULA egyetemi tanár (Miskolc)

Címkép: A sárospataki vár

Technikai szerkesztő:

TÓTH ZOLTÁN (toth.zoltan@nyf.hu)

Szerkesztőség:

4401 Nyíregyháza, Sóstói u 31/b. Telefon: 06-42/599-400/2276

Kiadó:

Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete

Felelős kiadó:

KÓKAI SÁNDOR intézetigazgató egyetemi magántanár

ISSN 2064-390X

A folyóirat kiadását a Nyíregyházi Főiskola Tudományos Tanácsa támogatja

A folyóirat az Interneten is elérhető:

http://zeus.nyf.hu/~foldrajz/torteneti_foldrajzi_kozlemenyek2.pdf

Nyíregyháza, 2014

Nyomdai munkák: Tóth Nyomdaipari és Kereskedelmi Kft

Felelős vezető: **Tóth Csaba** ügyvezető igazgató

Tájművelés és táji kapcsolatok a Bükkalján

BARÁZ CSABA

Land use and landscape connections in the Bükkalja

Land use is favourable in Bükkalja and its land structure is balanced between the Bükk Mountains and the Great Hungarian Plain. Settlement condensation into three zones and powerful spatial dynamism have been formed during the history in the area of the microregion group. Diversified land use, land cover and land management, moreover intensive social dynamics (job migration, product change, shepherding, pasture lending, pilgrimage, etc.) were typical to the region in the Early Modern Times due to physical geographical and landscape conditions. Diverse character of the ancient, organic land management – despite the negative effect of socage regulation – was sustained until the middle of the 20th century.

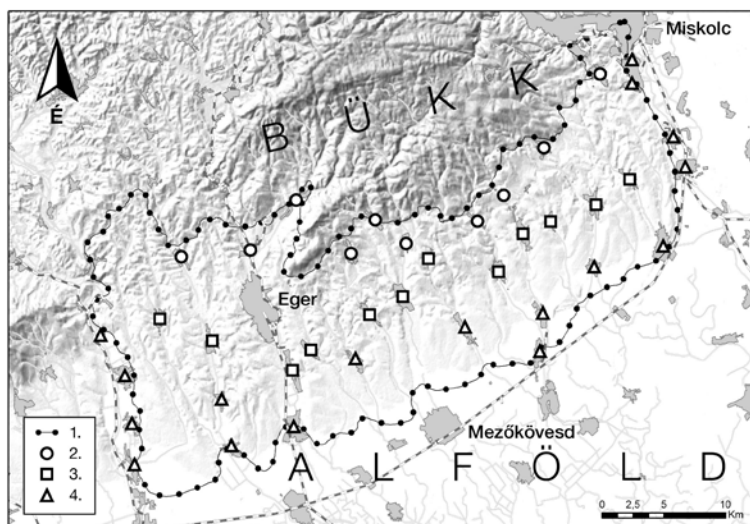
A Bükkalja egy kedvező térhasznosítású és kiegyenlített térosztású zóna a Bükk hegység és az Alföld között. A kistájcsoport területén a történelem során három övbe rendeződő település-sűrűsödés és erőteljes térbeli dinamika alakult ki. Az újkorban a természetföldrajzi, táji adottságokból fakadóan sokszínű földhasználat, felszínborítás, tájművelés és intenzív társadalomdinamika (munkára vándorlás, árucsere, pásztorkodás, legelőbérlet, búcsújárás stb.) jellemezte a vidéket. Az ősi, organikus tájművelés diverz jellege – az úrbérrendezés negatív hatása ellenére – a 20. század közepéig fennmaradt.

Bevezetés

A Bükkalja a Bükköt délről övező, É–D-i irányú völgyekkel tagolt hegységelőtéri, dombosági jellegű *kistájcsoport*. A dombvidék morfológiai határait nyugaton a Tarna völgye, keleten a Sajó völgyét övező tereplépcső, délen a Hevesi-síkra és a Borsodi-Mezőségre (az Észak-alföldi hordalékkúp-síkságra) ereszkedő dombhátak alja jelöli ki. Az északi határát a Déli-Bükk pereme alkotja – nagyjából a 350 m-es tetőszint környékén (1. ábra).

A Bükkaljára leginkább két jelző illik: sokrétű és rejtőzködő. Mind a földtörténete, mind az élővilága, mind pedig az itt kialakult népi kultúra egyaránt hordozzák az átmeneti jellegű tájak, a határterületek sajátosságait (Baráz Cs. 2013). Ez a természetföldrajzi tájegység nem szerepel a magyar népi kultúra régiói közt. Észak felől a Felföld déli kulturális régióival – Palócfölddel, a Mátraaljával és a Bükk hegység „mögött” lévő Barkósággal – érintkezik, dél felől Az Alföld keleti középrégiójának részét képező „Borsodi-hevesi Tisza mente” néprajzi tájával. Mindegyik szomszéd kistérség kihasít magának néhány települést a Bükkaljából: a néprajztudomány képviselői Egert például a Mátraaljához sorolják, Tardot, Tibolddarócot vagy éppen Kisgyőrt a Borsodi-Mezőséget magába foglaló Tisza mentéhez (Magyar Z. 2011, Borsos B. 2011).

Holott itt található a Kárpát-medence egyik legösszetettebb „tájépítészeti” jelensége, a *bükkaljai kőkultúra*, amely egyik összetevője az itt élők által gyakorolt sajátos és egyedi tájművelésnek, dinamikus tájhasználatnak¹. Az alábbiakban a Bükkaljára jellemző, a környező tájegységektől (Bükk, Alföld) különböző tájművelés diverz jellegét és az ebből fakadó intenzív organikus társadalomdinamika aspektusait (munkára vándorlás, árucseré, pásztorkodás, legelőbérlet, búcsújárás stb.) mutatom be – a *tájkép* (földhasználat, felszínborítás, hagyományos tájhasználati formák) változásának tükrében.

1. ábra. A Bükkalja lehatárolása és hármass osztátú településhálózata. Jelmagyarázat: 1 – a Bükkalja kistéjcsoporthatára; 2 – belső település; 3 – középső település; 4 – külső település

A Bükkalja településhálózata

Az Árpád-korban a Bükkalja É–D-i irányú fővölgyeiben többnyire három falu jött létre (Hevesi A. 2005). A három sorba rendeződő településfüzér északi falvai (belső település) közvetlen a hegységperem szomszédságába – a Bükkből kilépő völgyek kapuihoz, az ott fakadó bővizű karsztforrásokhoz, illetve a nagyobb völgymedencékbe – települtek. Felsőtárkány, Noszvaj, Bükkzsérc, Cserépfalu, Kács, Latorút (a 10. századi Váralja település „utódja”, amely az Őrsur nemzetség *suburbiuma* volt, jelenleg közigazgatását tekintve Sályhoz

¹ Az alábbiakban inkább a *tajművelés* kifejezéssel élünk. A tájhasználat szó a tájon élő (napjainkban sajnos: élősködő) ember tevékenységére vonatkoztatható. A tájban élő, a természettel összhangban cselekvő ember a tájat műveli, nem pedig használja. A művelés idealisztikus értékek, a használat utilitarisztikus értékek – azaz a haszonelvűség – mentén történik.

tartozik) és Kisgyőr falvak határa mélyen felnyúlik a Bükk hegységbe, ezért lakosai hajdanán főképp a Bükk erdőségéből éltek (fakitermelés, erdei haszonvételek, mészégetés, erdei legeltetés stb.).

A széles hegyláb felszín közepén kialakult falvak (második vagy középső településöv) határai jobbra a riolit tufa-térszínre terjednek ki (déli szegélyük már a pannon üledékes kőzetfelszíneken húzódik). A második településfüzér – Andornaktálya, Ostoros, Novaj, Szomolya, Bogács, Cserépváralja, Tibolddaróc, Sály, Borsodgeszt, Harsány, Bükkaranyos – sávjában, a völgyközi hátakon a szőlő és gyümölcs termesztés uralkodott – a hagyományos (organikus) tájművelés idején (Baráz Cs. 2013. 129.).

Tard hovatartozása nem egyértelmű, e település sajátos fekvését – és úgy általában e síkvidék és hegyvidék közt átmenetet alkotó táj helyzetét – kitűnően érzékelteti Szabó Zoltán *A tardi helyzet* című szociográfiai munkájában: „*Tard csaknem pontosan az Alföld és a hegyvidék határvonalán fekszik, még nincs a síkságon, mint Mezőkövesd, már nincs a hegyvidékben, mint másik szomszédja, Cserépváralja... A táj inkább a felvidékhez tartozik, a falu inkább az Alföldhöz. Azzal, hogy főként Mezőkövesden keresztül érintkezik a határán kívüli világgal, inkább lefelé, az Alföld felé, mint fölfelé a hegyvidék felé irányul. Errefelé lényegesen nagyobb a közlekedése, aránytalanul több tardi járja a mezőkövesdi, mint a bogácsi vagy cserépváraljai utat.*” (Szabó Z. 1937)

Tardot tehát már a Bükkalja déli szegélyén lévő falvak (külső településöv) közé sorolhatjuk, melyek településhatárai lenyúlnak a Borsodi-Mezőségbe. Maklár, Mezőkövesd, Mezőnyárad, Bükkábrány, Vatta településhatárait főleg szántók jellemzik, e falvak lakói a régiségben inkább a szántóföldi gazdálkodásból éltek. Ehhez a településfüzérhez tartoznak a dombvidék keleti tereplépcsője alatti falvak is – Emőd, Nyékládháza, Mályi, Görömböly, Hejőcsaba határait –, melyek a szántókon kívül azonban jelentős szőlőtermő dűlőkkel rendelkeztek és rendelkeznek a hajdani Miskolci, majd a Bükkaljai, jelenleg a Bükki borvidék részeként (1. ábra).

A kistájcsoporthoz déli peremén húzódik a Kárpát-medence gazdasági térszerkezetének egyik legfontosabb gazdasági erővonal-típusa, az ún. vásárhelyvonal, vásáröv (Frisnyák S. 1990, 2009; Süli-Zakar I. 2003) egyik szakasza (Eger – Mezőkövesd – Miskolc), amely síksági és domb- vagy hegyvidéki tájakat, eltérő jellegű termelési módokkal rendelkező területeket (tájakat, tájegységeket) választ el és kapcsol össze.

Földhasználat a Bükkalján²

Mind az *Első katonai felmérés* (1783), mind a *Második katonai felmérés* (1856-1860), mind pedig a *Harmadik katonai felmérés* (1883) térképein jól

² A bükkaljai falvak hagyományos gazdálkodási rendjére gazdag forrást nyújt: Barsi E. 1987

kivehetően ábrázolták az alapvető növénytársulások (vegetációs formák), a különböző tájhasználati (földhasznosítási) módok területi eloszlását. Ezek a térképek a Bükkalján a hegységből lenyúló, nagy, összefüggő erdőfoltok közt, a völgyközi hátakon, a települések közvetlen közelében lévő lankás domboldalakon szántókat, a völgytalpakon gyepeket, a völgyek meredekebb partján gyeperes, fás, cserjés vegetációt (legelőket, kaszálókat), a dombok déli fekvésű homlokán pedig kaszálók által övezett, mezsgyével, kőgaráddal, sövénykerítéssel körülvett szőlőket, kerteket jelölnek.

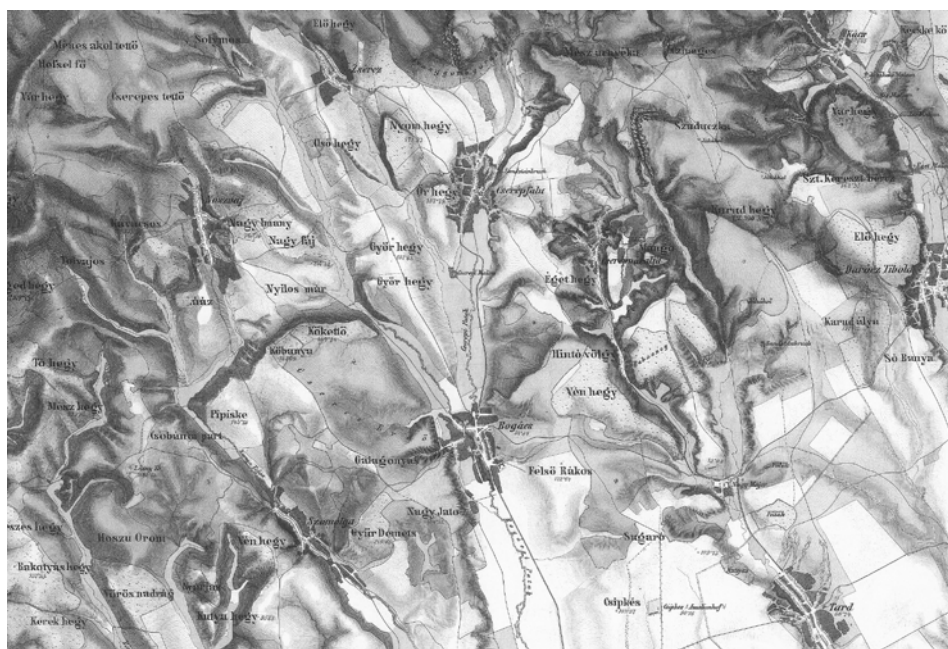
Az Első katonai felmérésre tekintve láthatjuk, hogy a hosszan elnyúló völgytalpi gyepeket a kistájcsoport ÉNy-i harmadában inkább *erdők* övezik, a DK-i harmadában pedig szántók. Kivéve Cserépfalu és Bükkzsérc völgymedencéjét, ahol a hegységperemig érnek a szántók (2. ábra).

2. ábra. Bükkaljai részlet az Első katonai felmérésről

Érdekes – a második és harmadik felmérés térképeinek tanúsága szerint –, hogy éppen itt, a Hód-patak völgyében, a 19. században jelentősen megfogytak a gyepterületek: Bogácstól északra feldarabolják, délre pedig teljesen beszántják a völgytalpi kaszálókat. A *szántóföldek* térnyerése egyértelmű (3. ábra). Ugyanakkor a harmadik katonai felmérés lapjain az előzőekhez képest szembevető változás, hogy a Bükk hegyei közt viszont megsokasodtak a gyepterületek, a hegyvidéki legelők. A Mész-hegy és a Hidegkút-laposas fás legelőinek a második katonai felmérésen még híre-hamva sincs. A harmadik katonai

Számos bükkaljai településen a megélhetés alapja az *állattartás* volt. A gazdák állataikat a közbirtokossági legeltetési társulatok kezelésében lévő legelőkön legeltették. Az állatokat tavasztól ősziig a pásztorok, gulyások, csordások, kondások és juhászok vigyázták. (Például Tardon még a 19. század végén is kifejezetten a külterjesség volt jellemző az állattenyésztésre.) A belsőségben tartott jószágot (igavonó állatokat, tejelő teheneket) naponta hajtották ki a legelőre (csordahajtás). A juhtartással és lótenyésztéssel csak a tehetősebb birtokosok foglalkoztak. Eleinte a disznókat félvadon tartották, a bensőségekben történő hizlалásuk igazán a 18. sz. első felében terjedt el, ahogy a makkoltatás hátterbe szorult, sőt kifejezetten tilalmassá vált. A legelő- és takarmányhiány miatt – a földesúr engedélyével – az erdőkben is legeltettek.

Bár az erdőterületek még a 19. század közepén is jóval nagyobb területeket tettek ki a bükkaljai falvak körül, de az úrbérrendezést követően az erdő (amely nagyrészt uradalmi vagy kincstári tulajdont képezett) csupán munkalehetőséget jelentett a lakosság számára (favágás, egyéb erdei munkák).

114

osztva” című térképén a Bükkalja nyugati része a *Tiszanínneni (III.) borkerület Eger–Visontai borvidékéhez*, a Bükkábrány–Tibolddaróc vonalától keletre lévő része a *Miskolci borvidékhez* tartozott.

A térség (Eger–Visontai borvidék, Miskolci borvidék) *szőlőtermeléséről* és a vele együtt járó borkereskedelemről már középkori írásos források is hírt adnak. Az Eger környéki ősi szőlő- és kertkultúra a 17. század végén, a török hódoltság után átalakult, újraszerveződött: ekkor jött létre az a szőlő-monokultúra, ami kisebb-nagyobb kataklizmákat átvészelve (filoxéravész, gazdasági világválság, a mezőgazdaság szocialista átszervezése) napjainkig fennmaradt.

Az egri szőlők birtokosai szinte teljes mértékben maguk az egri lakosok voltak, ellentétben a Tokaj-Hegyaljai borvidékkel, ahol már a 15 századtól jelentős arányú az idegenek – elsősorban a felső-magyarországi városok polgárai – szőlőszerzése.

A szőlőhegyek (*promontoriumok*) dűlőiben gyümölcsöt is termesztettek, a parcellákban jellemzően cseresznyét. A hajdani szőlőket szegélyező birssövények, szilvások, meggyesek még ma is több helyen láthatók. A Bükkalján a filoxéra által okozott szőlőpusztulás jelentős lendületet adott a *gyümölcstermesztésnek*. A bükkaljai gyümölcskultúrát a régiségben legalább félszáz gyümölcsfajta gazdagította. A szilva (besztercei), a körte, a meggy, az alma (batul) és a szőlősorok közé ültetett parasztbaracknak nevezett őszibarack mellett a cseresznyetermesztésnek volt (és van) nagy hagyománya. A Bükkalja legismertebb, leghíresebb gyümölcse a gyógyhatású *szomolyai rövidsárú fekete cseresznye*.

A tájművelés jellege az úrbérrendezés előtt és után

Magyarországon a török hódoltság után a hagyományos (szerves) tájművelést felváltja egy modernizálódó tájhasználat. Az ősi, tradicionális erdőhasználatot (nevezik helytelenül: erdőkiélésnek is) az ún. korszerű erdőgazdálkodás követi. Közben valami alapvetően megváltozik: az erdőkhöz és vizekhez való paraszti jog – ami az újkor küszöbén álló Nyugat-Európában teljeséggel ismeretlen – megszűnik. A Rákóczi-szabadságharc után, Mária Terézia uralkodása alatt a nyugat-európai joggyakorlat szerint rendezik a tájhasználat, a földhasznosítás kérdését, a jobbágyokat megfosztják az erdők, gyepek, vizek művelésének jogától (*Andrásfalvy B. 2004*).

Addig a faluközösségek választott önkormányzata alkotta meg azokat a szabályokat, amely szerint a falut és határát – az erdőket, vizeket, legelőket, mezőket, szántókat, szőlőket – a közösség tagjai egyenlő joggal használhatták. A földművelésre alkalmas földeket a falu határán belül a talaj minősége, a domborzat tájolása, a lejtés iránya és mértéke, valamint a vízellátottsága szerint *dűlőkre* osztották, melyeket utak, szélesebb-keskenyebb erdő- és cserjesávok választottal el egymástól. Minden dűlőben minden család rendelkezett művelhe-

tő földterülettel: például a szántók kiosztása az igaerő szerint történt. Néhány evenként nyílhúzással (sorshúzással) újraosztották a földterületeket.

A szántóföldi művelésre alkalmatlan, de *szőlők* telepítésére, bortermelésre alkalmas felületeken, rendszerint hegyek, dombok délies lejtőin kialakult szőlőskertek tulajdonlása ugyan állandósult, azonban a műveletlenül hagyott szőlőket elvették és másnak adták. Itt igen korán kialakult egy-egy szőlőskert másokat kizáró használata. Ha azonban műveletlenül hagyta a foglalással szerzett szőlőt, a közösség vagy a hegy földbirtokos ura azt elvette, s más vette művelésbe.

A lakóháztól és az udvartól elkülönült, távolabb épített szállás, szálláskert, istállós- vagy ólaskert, a szőlő és a meghatározott időre másokat kizáró, művelésbe vett szántók kivételével a településhatárt az egész közösség használta: az erdőkkel, a fás, ligetes legelőkkel, a nádasokkal, a patakokkal, a folyókkal, az állóvizekkel, az árterekkel a faluközösség összes tagja rendelkezett.

A földesúr és a jobbágy közötti jogviszony egységes országos szabályozása, az *úrbérrendezés* 1767 és 1774 között (Délvidéken az 1780-as években) zajlott le. Bár az úrbérrendezés elsődleges célja az állami adóalap, a jobbágytelek szabályozása és védelme volt – amit a jobbágytelkek felmérése, az úrbéresek és birtokállományuk felmérése előzött meg –, a tájművelés és a birtokszervezet alapvető átalakulását eredményezte. Az úrbérrendezés a tradicionális magyar faluközösség mellett leginkább a természetre volt negatív hatással: új, szervetlen földhasználati formák (pl. intenzív művelésű gabonátáblák) és hatalmas nagybirtokok alakultak ki.

Az *úrbérrendezést* követően szűnt meg például az ősi vízrendezési elveken alapuló sajátos és egyedi kárpát-medencei ártéri gazdálkodás is. A jobbágyok az úrbérrendezés előtt szabadon használták az árteret, annak erdeit, legelőit és a folyóhátakon kialakított szántókat, kerteket. A síkvidéki ártereken halásztak, pákászkodtak, állatot tartottak, vadásztak, madarásztak, gyűjtötték a madarak tojásait, a gyümölcsöket és a kicsiny földeken szántottak-vetettek. Miközben gondozták az ártéri gazdálkodás, a vízrendezés kulcsának számító *fokokat*, az övzátonyokat megnyitó csatornákat. A nehezen járható vízi világ, az idegenek számára áttekinthetetlen táj menedéket és szabadságot adott az ott élőknek – egészen az 1700-as évek végéig, amikor is a nagy folyóinknak kereskedelmi vízi úttá kellett válnia. Az ezzel járó vízmentesítési munkálatok ellehetetlenítették a fokgazdálkodást (Andrásfalvy B. 2000).

Az 1767. évi úrbéri törvény a jobbágytelek tartozékának tekintette a földművelésre alkalmatlan területek használatának jogát, a legelők és erdők jobbágyi haszonvételét is, de jelentősen korlátozta ezt a jogot. Az *elkülönözés* során kimérték a jobbágytelkenként járó legelő- és erdőrészteket, amelyeket az úrbéresek közös használatára egy tagban hagytak. Az ezen felül megmaradt legelő és erdő pedig az uradalomé lett, így az egykori ártereket – vizeinek lecsapolásával, a folyók gátak közé szorításával – bekapcsolhatták a gabonatermelésbe. A földesurak a jobbágyokkal közösen használt szántóművelésre alkalmatlan terü-

letekből tehát a törvény segítségével hatalmas földdarabokat hasíthattak ki, amelyeken majorsági gazdálkodást folytathattak.

Az elkülönözések következtében más ősi, organikus kultúrtáj-formák, az ember és a természet harmonikus viszonyát tükröző élőhelyek, növénytársulások is eltűntek. A Bükkalja dombvidékére, de a Bükk hegység nagy részére jellemző legelőerdők is megszűntek az úrbérrendezést.

A falu határán belül a hagyományos faluközösség rendelkezett minden élőfával. Épületfát minden lakos a maga szükségletére, a közösség engedélyével vágathatott az arra elkülönített erdőrészből, tüzelőre száraz, hullott fát is mindenki szüksége szerint szedhetett, ha kevés volt belőle, az egyenlő jog alapján osztottak. Kialakult a közösség állatainak eltartására legalkalmasabb erdőtípus, a *legelőerdő* vagy *fás legelő* is. Ezt, mint a később kialakult fátlan legelőket is, minden esztendőben a közösség kitisztította: kivágták a marháktól megkímélt tuskés bozótot, a kökényt, vadrózsát, galagonyát, más tuskés gazokat. Az élőföldön felnövő vad gyümölcsfákat az ahhoz értő emberek beoltogatták tavasszal. A 18. század végéig általában az oltó nem tartott igényt a beoltott fa termésére, de voltak olyan vidékek is, ahol tiszteletben tartották az erdei szállások körül oltott fák terméséhez a szállás gazdájának a jogát. Az elkülönözések következtében megváltozott az erdőkép is. Az erdőhasználatot az „ősidőktől” kezdve szabályozták: erdőrendtartásokat már a középkortól ismerünk. Míg a török hódoltságot követően az erdélyi falutörvények még részletes erdőhasználati előírásokat tartalmaztak, addig az Erdélyen kívüli parasztság már nem dönthetett a faluhatár erdeinek használatáról, az erdőgazdálkodás módjairól, hiszen Mária Terézia *urbariumát* követően a földesúr került döntéshelyzetbe: az erdők jogilag *allodiális* földdé – azaz hűbéri kötelék nélküli feudális birtoktípussá, földesúri birtokrésszé – váltak (Bartha D. 2000; Magyar E. 2000).

Az 1848-as polgári forradalmat követően a jobbágyság intézményének felszámolása a feudális jog- és tulajdonrendszer átalakulását jelentette. Megszűnt az úrbériség, a földesúri monopólium, megindult a szabad földforgalom. A hajdani úrbéres jobbágytelkével ismét szabad paraszttá lett.

Munkamigráció és búcsújárás

A táj és ember 19. század közepétől a 20. század közepéig terjedő időszakra jellemző viszonyát, a tájegységek közötti kapcsolatok rendszerét jól árnyalják a néprajztudomány kistáji munkamegosztásra és árucserére (Viga Gy. 1986, 2002), valamint a búcsújárások kultúrtörténetére (Bálint S. – Barna G. 1994) vonatkozó kutatások eredményei.

A bükkaljai falvak szomszéd tájaktól – az északra lévő Bükk középhegységtől és a dél felé kitérő Alföld síkvidékétől – eltérő ökológiai adottságai miatt egy sajátos *munkamigrációs* jelenség alakult ki a *hagyományos tájhasználat időfaktorában*. A „szántóföldekben szegény határú, gyenge megtartó erejű

falvak” (Viga Gy. 2002), illetve a bükkaljai mezőgazdasági tevékenység periodikus intenzitása miatt felszabaduló (lekötetlen) munkaerő következtében egy kétirányú *munkára vándorlás* alakult ki.

A bükkaljai falvak népe egyrészt a hegyvidéki erdőn talált bémunkát, másrészt az Alföld mezőgazdálkodó parasztfalvaiban vállalt napszámot. Ugyanakkor a szőlőművelés (legalábbis a filoxéra-vészig) rendszeresen vonzott napszámosokat a Bükkaljára (kapáláskor, szüret idején).

A Bükkalja legnagyobb múltú, legkarakteresebb mezőgazdasági terméke a szőlő és a gyümölcs volt. A helyben termelt javak *értékesítése intenzív árucserét, kereskedelmet* generált a Bükkalja és a szomszédos tájegységek között. A bükkaljai *gyümölcsárusok* (akik nemcsak a szezonnak megfelelő gyümölccsel, hanem az abból készült aszalványokkal, lekvárokkal is kereskedtek) termékeiket a kistáj peremén lévő városokba (Miskolc, Mezőkövesd, Eger) és az Alföldre szállították. Míg a közeli településekre hátton (hátiban) hordták a gyümölcsöt, az Alföldre – a Tisza vidékére, a Jászságba és a Hajdúságba – szekerekkel fuvaroztak. A két világháború között világhírré szert tett szomolyai rövidszárú cseresznye az 1940-es években, hűtővagonokban még Németországig is eljutott.

A bükkaljai és az egri *bort* leginkább kereskedők (főleg az egri rácok, nem pedig a helyi lakosok) vásárolták fel és szállították el a tájegységről, tehát közvetett módon cserélt gazdát, ezért ennek kultúráközvetítő szerepe a táji kapcsolatok vonatkozásában alárendelt volt. Azért előfordult, hogy a bükkaljai bortermelők maguk vitték, vagy a helyi szekerekkel vitették az alföldi kocsmárosoknak eladni a bort. (A bor annál jelentősebb szerepet kapott a helyi közösség építésében, a tradicionalitás megőrzésében.)

A bükkaljai települések belső (északnyugati) vonulatát alkotó falvak községhatárai mélyen benyúlnak a Bükk hegység belsejébe, ezért a *népi erdőbirtoklás és az erdőhasználat* (erdei haszonvételek) során keletkezett és termelt javak cseréjében (kereskedelmében, szállításában) is jelentős volt az itteni lakosság szerepe. (A klasszikus erdei iparok és foglalkozások – a szénégetés, mészégetés, zsindelykészítés, hutaüveg – termékeit elsősorban a Felvidékről – vagy távolabbról, pl. Morva- és Csehországból – betelepült idegen anyanyelvűek, tótok, morvák, lengyelek állították elő.)

A bükki fával, faárukkal, mésszel, faszénnel történő kereskedelemben azonban a bükkaljai szekerek is jelentős részt vállaltak.

Az egyik legkarakteresebb – valóban kultúráközvetítő, alakító hatású, „divat-teremtő” – kereskedelmi tevékenység a *bükkaljai kőkultúrához* kapcsolódik. Ugyanis a *helyben fejtett kőanyag* (építőkő, cikló- és kváderkő) és az itt készült paraszti kőfaragványok – feszületek, sírkövek, kőtárgyak, kőeszközök (ablakkeret, tornácoszlop stb.) – is útra keltek és a Tisza vidékéig, sőt azon túl, a Hajdúságig is eljutottak. Továbbszínezve (a kőkeresztek révén szakralizálva) a Bükk-vidék és az Alföld népének kapcsolatrendszerét.

A régiségben az *állattartás és a pásztorkodás* igen jelentős szerepet töltött be a Bükkalja népének életében. A felszínborítás, a növénytakaró jellegének kétarcúsága (erdők és mezők), valamint tulajdonlás különböző formái az állatállomány vándorlását, az állattartáshoz kapcsolódó tevékenységek (legeltetés, makkoltatás, teletetés, téli takarmányozás) szintén kétirányú migrációt eredményezett.

A Bükkalja helyenként szűkös legelőterületei miatt a távolabbi területekre, a szomszédos tájakra is kihatott a pásztorkodás itteni rendje. Az egyik irányt a hegység belsejének erdőterületein való *legeltetés, makkoltatás*, a másik irányt az Alföld nagyhatárú falvaiban történő *legelőbérlés, jószág-teletetés* jelentette. (De olyan adatok is vannak, miszerint az alföldi juhtartók hajtották fel nyájaikat a Bükk hegységbe.)

A bükkaljai, de az egész bükk-vidéki állatállomány gondozását élénk *takarmánykereskedelem* is segítette: az Alföld szénafeleslege mészért, kőáruért, gyümölcsért cserélt gazdát. (A téli takarmányozás inkább a Bükk hegyvidéki falvaiban jelentett gondot, elsősorban a hutatelepülések lakói kényszerültek rá, hogy akár az istállón tartott állatállományt is lehajtsák az alföldi parasztfalvakba teletetni.)

A nevezetes, nagy tömegeket vonzó búcsújáróhelyek, kegyhelyek köré idővel ún. *szentségi táj* szerveződik. Az esszenciális helyeket övező szentségi táj olyan terület, ahonnan a búcsújárók, zarándokok rendszeresen látogatják a búcsújáróhelyet, és amelynek határáig a kegyhely szellemi ereje, spirituális hatása kisugárzik. A szentségi tájban élés, a kegyhelyhez tartozás – mely a *búcsújárásban* teljesedett ki – a régiségben egyfajta közösségi tudatot (összetartozási, csoporttudatot) alakított ki (Hoppál M. 1990).

A Bükkalján három olyan hely van, ahová *zarándoklat* (peregrinatio) *jelle-gű búcsújárás* történt-történik, azaz kegyhely: Eger, Egerszalók és Kács. (A kegyhelyre irányuló zarándoklatokat *szentes búcsúnak* mondja a népnyelv, míg egy templom védőszentjének – a falu patrónusának – ünnepét *templombúcsúnak*.) Például Fájdalmas Anya búcsúján nemcsak Heves, hanem Borsod, Abaúj, Nógrád, Gömör és a Jászság népe is elzarándokolt Egerbe. A bükkaljai keresztalják pedig rendszeresen ellátogattak Palócföld legjelesebb búcsújáróhelyére, Mátraverebély–Szentkútra.

Összegzés

Az elmúlt két évszázadban, a tradicionális paraszti világban a – három településövével rendelkező – Bükkaljára a gyümölcsbőség és a takarmányhiány volt a jellemző, ami – a tájhasználatra nagy hatást kifejtő úrbérrendezés mellett – egy sajátos munkamigrációt alakított ki. A Bükkalja múltbéli *társadalomdinamikáját* (Csüllög G. 2000; Viga Gy. 2011) – a hagyományos tájhasználat, a tradicionális paraszti gazdálkodás, a termelési hagyományok és gazdasági-kulturális kapcsolatrendszerek sajátosságait, jellemzőit – a természeti és táji

adottságok, a társadalmi kataklizmák és a történelmi kihívásokra adott közösségi válaszok együttese formálta sajátos karakterűvé.

A Bükkalja tehát összességében kedvező térhasznosítású és kiegyenlített térosztású zónának tekinthető, ahol a történelem során egyfajta település-sűrűsödés és erőteljes térbeli dinamika alakult ki. Ez a helyzet egyrészt belső áramlási erőteret (belső térbeli mozgásokat) generált, másrészt egy kifelé irányuló terjedést, oda-vissza történő áramlást, cserét (adaptációt) a népesség, a termelési javak és áruk, a kulturális és vallási cselekmények, közösségi kapcsolatok tekintetében. Mindezek alapján felvetődik a Bükkalja – mint a palóc kulturális régió belüli különálló (egyedi és különös) „történeti-népi kultúrtáj” – néprajzi szempontú lehatárolásának igénye.

Irodalom

- ANDRÁSFALVY B. (2000): Ártereink múltja és jövője. In Gadó György Pál (szerk.): A természet romlása, a romlás természete. Magyarország. Föld Napja Alapítvány 2000
- ANDRÁSFALVY B. (2004): Az úrbérrendezés hatása a természetre. *História* 2004. 5.
- BÁLINT S. – BARNA G. (1994): *Búcsújáró magyarok*. Budapest
- BARÁZ CS. (2013): *Kaptárkövek földje. Tájművelés és természetvédelem a Bükkalján*. Eger
- BARSI E. (1987): Egy bükkalji falu a hagyományos gazdálkodás idején. Miskolc
- BARTHA D. (2000): Erdőterület-csökkenések, fafajváltozások a Kárpát-medencében. In R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Táj és történelem. Osiris, 2000.* 11–32
- BORSOS B. (2011): *A magyar népi kultúra régiói I. Dunántúl, Kisalföld, Alföld*. Budapest
- CSÜLLÖG G. (2000): *A középkori Magyarország térszerkezete. Földrajzi Közlemények CXXIV. (XLVIII) kötet, 1–4. sz. 109–130.*
- FRISNYÁK S. (1990): *Magyarország történeti földrajza*. Budapest
- FRISNYÁK S. (2009): *Magyarország kultúrgeográfiai korszakai. Nyíregyháza–Szerencs*
- HEVESI A. (2005): Élettelen természeti tényezők szerepe a táj életében: a Bükkalja. In *A földrajz dimenziói.* 375–391.
- HOPPÁL M. (szerk.) (1990): *Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest
- MAGYAR E. (2000): Erdőgazdálkodás Mária Terézia korában. In R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Táj és történelem. Osiris, 2000.* 49–70.
- MAGYAR Z. (2011): *A magyar népi kultúra régiói II. Felföld, Erdély, Moldva*. Budapest
- SÜLI-ZAKAR I. (szerk.) (2003): *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Budapest–Pécs
- SZABÓ Z. (1937): *A tardi helyzet*. Budapest
- VIGA GY. (2002): Kistáji munkamegosztás és árucseré. In Baráz Csaba (szerk.) *A Bükk Nemzeti Park. hegyek, erdők, emberek*. Eger. 499–515.
- VIGA GY. (2011): Földrajzi feltételek – gazdasági, társadalmi és kulturális adaptációk.. Megjegyzések a Kárpát-medence tájai közötti gazdasági kapcsolatok térszerkezetéhez. In Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): *Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek. Nyíregyháza–Szerencs,* 475–485.